

ДЪРЖАВНИЯТ МУЗЕЙ В ТЪРНОВО В ПРЪВИТЕ ГОДИНИ ОТ СЪЗДАВАНЕТО МУ 1945–1951 г.

Невяна Бъчварова

Музеите са институции, които представят културно-историческото наследство на обществото, с резултатите от неговата материална и духовна дейност. Началото на музейното дело в България е поставено във Великотърновския регион, който е наследник на хилядолетна история и огромно богатство от недвижими и движими паметници на културата. През 2006 г. се навършиха 150 години музейно дело в страната, респективно в град Свищов, 80 години на къщата музей "Алеко Константинов" и 135 години на Историческия музей във Велико Търново. Настоящата статия е посветена на тези годишнини. Целта ни е да представим развитието на Народния музей в Търново като първата държавна културна институция и приносът му в историята на българското музейно дело. С приемането на България в Европейския съюз на 01.01.2007 г. проучването на този исторически път става още по-наложително, заради представяне и популяризиране на неговото развитие.

Национално-освободителното движение по българските земи е в тясно взаимодействие с църковната борба и развитието на просветата и културата в епохата на Възраждането. Част от този процес е зараждането на музейното дело. Несъмнено влияние оказва и европейската култура. Генезисът на музейното дело у нас е свързан със самобитните културно-просветни институти – читалищата. Те изиграват огромна и решаваща роля за осъзнаване на нашия народ по време на робството и участието му в борбата за свобода. За това в тях се зараждат редица културно-просветни институти и организации.

Първото българско читалище "Еленка и Кирил Д. Аврамови", създадено на 30 януари 1856 г. в град Свищов, записва в Устава си да се създаде "читалище-музеум". Историята на Втората българска държава и нейната столица Великия Царевград Търнов са

причина за първите стъпки за зараждане на идеята за събиране на старини. В този доосвобожденски етап музейното дело е самодейност на патриотично настроени българи. На 15 май 1845 г. Васил Априлов с писмо призовава съотечествениците си да събират и пазят драгоценности, с които да се докаже, че сме народ с богата история. Стоянчо Пенев Ахтар издирва монети и ръкописи, които грижливо пази в дома си – Къщата с маймунката, построената през 1849 г. от Колю Фичето. Негови последователи са П. Р. Славейков, д-р Христо Даскалов, д-р Васил Берон и други. В читалище "Надежда" на 2 януари 1871 г. членовете решават "да се грижат за събирането на древности, тъй щото с време да може да се състави един музей малък в читалището" (ТДДА-В. Търново, ф. 112 К, оп. 1, а. е. 1, л. 17). Богатата и разнообразна дейност на читалищата в свободна България допринася за тяхното развитие, но музеите изостават поради необходимостта от търпелива събирателска работа, липса на квалифицирани кадри, материална база и други причини.

В настоящата статия ще представим развитието на Народния музей в Търново (през разглеждания период това е името на града) след обявяването му за държавен. Привличането на нови документи от Централен държавен архив на Република България и Научния архив на БАН в София, дават възможност за по-пълно представяне на разглежданата тема.

През втората половина на XX век държавната културна политика се осъществява в условията на тоталитарната система на реалния социализъм. Тя се отличава с подценяване на науката и културата, техните институции и кадри, налагане на пълна централизация в управлението на културата и глобална политизация. Геополитически България е ориентирана към Съветския съюз, политическата власт се определя като народно-демократична, а общественият строй като социалистически. Утвърждава се марксистко-ленинската идеология. Безрезервно приетият ленински принцип за необходимостта от марксистка оценка на културното наследство води до грешки и деформации при преоценката на националната ни история и култура. Българската култура се обвързва със съветската. Това определя в края на 40-те и през 50-те години преустройството на музейното дело по съветски модел. Особено внимание се обръща на изучаване на антифашистката борба. Историческата наука и музейното дело се насочват преоритетно към историята на БКП, а археологическите проучвания към обекти, свързани със славяните. С Наредба-Закон в края на 1945 г. народните библиотеки и музеи преминават от Министерството на народната просвета към Министерството на информацията и на изкуствата.

Литературата по музейно дело в разглеждания период е дос-

та оскъдна. През 1948 г. Петър Чолов и Райна Пешева публикуват своето виждане за начина на уреждане на музейни сбирки при читалищата (Чолов, Пешева 1948). За първи път музейната библиотека в Търново се попълва със седем книги съветска научна литература. Сред тях са "История византийской империи" от Ф. И. Успенский, 1948 г., "Всеобщая история архитектуры, т. II, кн. II" от А. Кауфман и колектив, 1948 г., "Материалы и исследования по археологии СССР", "Археологические материалы в музейной экспозиции" от В. А. Тихомирова, 1945 г., издание на Научноисследовательския институт по краеведение и музейна работа в Москва (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 15, л. 69–70).

Материалите на Първата научна сесия на Археологическия институт, проведена през 1950 г., са като настолна книга в този преходен период. Те отразяват историята на музейното дело в страната, състоянието на археологическата наука и нуждата от преустройство, като се използва богатият съветски опит (Първа научна 1950). В страната влиза голям брой и с тематично разнообразие съветска литература, в това число и по музейзнание. От съветските автори особено препоръчвани са: "Карты в экспозиции музеев", 1947 г., А. И. Михайловская "Организация и техника музейной экспозиции", 1951 г.

На разглежданата от нас проблематика се спират в свои изследвания и Татьяна Силяновска (Силяновска 1972), Иван Драев (Драев 1978, 283–298), Здравко Радонов (Радонов 1987, 289–315) и други.

В последните десетина години в страната се обърна сериозно внимание на историята на музейното дело. Проучвания са направени от водещи историци и музейни специалисти, които разкриват музейното дело предимно през първата половина на XX век (Шарова 2003, 26–68; Недков 2004, 325–355; Кисьов 2004; Бъчварова 2004, 17–36, Гюрова 2006). Иван Кисьов, дългогодишен началник на отдел "Музеи" в Министерството на културата, със своята книга "Музейното дело в България. Документална хроника (1945–1990)", запълни значителна празнота за следващия период. Със своя характерен стил да поднася информацията точно и кратко той проследява резултатите от основните видове музейна работа. Особено полезно е представянето на нормативната уредба в тези десетилетия, създадената музейна мрежа и международната дейност. Заслужено внимание авторът отделя на музейните кадри, с чийто труд и висок професионализъм се изграждат музеи, с които страната ни се гордее (Кисьов 2004). В навечерието на десетите юбилейни музейни четения на Велико-търновския музей излезе от печат книгата на ст.н.с. д-р Свобода Гюрова "Музейното дело в България". Творческата ѝ биография от 1961 до 1992 г. преминава в Регионален исторически музей

Плевен. Тя създава фонд и е автор на музейната експозиция за социалистическия период на Плевенски окръг, един от създателите на музейната експозиция, открита през 1981 г., автор на над 80 научни студии, статии и съобщения. През 90-те години Св. Гюрова се посвети и на историята на музейното дело в страната. Публикуваните в книгата статии и 159 документа за периода 1944–1951 г., както и уводната статия на проф. Крумка Шарова са от изключително голяма полза за настоящите и бъдещи изследователи по темата. С извършения преглед на музейната мрежа в страната авторката внася корекция и посочва, че към 1944 г. съществуват 22 държавни музея и 53 музейни сбирки към археологически дружества, читалища, училища, църкви и манастири. Направените анализи, изводи и особено приложените документи в пълнота представят атмосферата, сложните обстоятелства и противоречия при въвеждането на съветската система в музейното дело у нас. От важно значение е фактът, че музейните дейци все пак успяват да запазят националната традиция. Тази тема засегах на научните конференции в Хасково и Велико Търново през 2004 г., но основно я разглеждам в настоящата статия. За първи път Св. Гюрова се спира на борбата между КНИК и Министерския съвет за приемането на Закон за паметниците на културата, а не по-малко задължаващото по нормативната си уредба ПМС № 1608 от 30.12.1951 г. Последният документ е Годишен отчет на Народния музей Търново през 1951 г. В публикувания екземпляр липсват пет страници, които отразяват проведените археологически разкопки на Царевец, изводи за резултатите от проучванията през 1946–1951 г. и постъпленията в музейния фонд за годината. Книгата е изключително полезна за изследване на историята на българските музеи (Гюрова 2006).

Народният музей в Търново изминава път, който е характерен за първите държавни музеи от средата на ХХ век. Предисторията му е свързана с периода на любителското музейно дело, подклаждано от руините на средновековната столица и историята на читалище "Надежда". Това е първият и най-авторитетен културен институт в града, който притежава първата читалищна театрална сграда в България. Построена е от 9 май 1885 г. до 19 октомври 1886 г., а началото на дейността ѝ е поставена с откриването на Третото Велико народно събрание. Тук се провеждат Четвъртото (1893 г.) и Петото (1911 г.) Велики народни събрания. Девизът "Съединението прави силата" е изписан на фасадата му. Като център на културния живот в града, тук се поставя началото на библиотечното дело, театъра, музейното дело, а по-късно и на художествената галерия. Няколко поколения родолюбиви търновци работят всеотдайно за събирането на находки за историята на старата столица. Археологическото дружество,

което е първото създадено в България на 18 март 1879 г., се присъединява към читалище "Надежда" на 8 юни 1914 г. с цел в новопостроената сграда за библиотека да се подреди музейната сбирка. Така усилията на Васил Берон до 1900 г., на Моско Москов от 1905 г. до 1914 г. да осигурят помещение за събраните находки завършват с успех. От 12 май 1919 г. Тодор Николов Иванов, учител в Мъжката гимназия "Св. Кирил", е избран от читалищното настоятелство за уредник на музея и пазител на старините. На 15 септември 1921 г. Археологическият музей при читалище "Надежда" приема първите си посетители. През 1923 г. цар Борис III подарява на читалището Царската (Хаджиилиева) къща в село Арбанаси, която е експонирана. Полагат се грижи и за родната къща на П. Р. Славейков. Читалищното настоятелство подпомага развитието на музея, като предоставя материалната си база и финансови средства. С подкрепата на общината и държавата се извършва проучване, поддържане и възстановяване на историческите паметници, благодарение на което те са запазени в сравнително добро състояние. През тези десетилетия водещи имена в археологическата наука работят с Тодор Николов. Археологическите разкопки в старата столица имат ограничен характер, но завършват с реставрирането на югоизточната бойна кула и първата порта на Царевец (Бъчварова 1993, 57–75; 1994, 37–64). Тодор Николов извършва събирателска дейност и формира фонд, който в средата на 1944 г. е от 2862 броя ценности. Археологическият музей в Търново се развива благодарение на историческите условия и симбиозата читалище-музей. Той е реалност в живота на града. Със своята дейност Тодор Николов формира сред търновското гражданство едно общество, което е съпричастно към музейното дело. В средата на 40-те години Търновският музей, изграден на професионална основа, е ценен капитал, който в следващите години се развива като държавен институт, но при други обществено-политически условия. Неговото създаване и укрепване е успешно, защото е дело на тясното сътрудничество на първия уредник и специалистите на Народния музей в София. Завършили университети в Европа или специализирали там, те израстват в следващите години като най-изявените български археолози. Познаването на европейското музейно дело ги подпомага в работата им у нас.

Докладът за състоянието на музейното дело и положението на старините на Иван Велков, главен инспектор на музеите при Министерството на народната просвета от 15 декември 1944 г., е изключително ценен документ. Той прави анализ на състоянието на старините и дава препоръки за бъдещото им развитие. Този кратък, но обстоен преглед представя музейното дело в България в средата на XX век и е доказателство за дълбокото познаване

на старините от Ив. Велков. Роден на 19 май 1891 г., той завършва стара история и класическа археология във Виенския университет с докторат (1915 г.). От 1919 г. е уредник на Античния отдел при Народния музей в София, а от 1938 до 1944 г. е негов директор. Умира на 10 май 1958 г. В началото на 40-те години основната задача е изготвяне на археологическа карта на българските земи, проучване на отделни паметници, заздравяване и евентуално реставриране на старините. В доклада си той дава добра оценка за работата на службата по запазване на старините в Търново и на Тодор Николов. Опазването чрез заздравяване на паметниците Иван Велков определя като най-главната задача в музейната работа. През 1944 г. в най-добро състояние са църквите по Трапезица, църквата "Св. 40 мъченици", "Св. св. Петър и Павел", "Св. Георги", "Св. Димитър". Извършено е заздравяване на части от крепостните стени на Царевец, а предстои работа и по Малката порта и Френк-Хисарската порта. В Арбанаси много е направено за заздравяване на Царската и Констанцалиевата къщи, подновени са оградните зидове, портищата. Предстои основен ремонт на покривната конструкция на църквите. Оценката за археологическото дело в Търново е, че стои на голяма висота. За читалищния археологически музей е посочено, че предстои да влезе в нова сграда, а Тодор Николов е добър познавач на старините в Търново, Арбанаси и околността (Гюрова 2006, 178, 179, 186). Прави впечатление точното представяне на равнището на музейното дело в Търново, за което считаме че допринасят дългогодишното сътрудничество на Тодор Николов с методическия център – Народния археологически музей в София и проведените разкопки на Момина крепост през 1942–1943 г. от Иван Велков с участието на Тодор Николов.

Създаването на държавния музей в Търново е резултат на политиката на правителството и конкретно на подготовката на бюджета на страната за 1945 г. Идеята съществува сред членовете на Музейния комитет в София от есента на 1944 г. Министерството на народното просвещение, респективно Дирекция "Висше образование и културни институти", предлагат съкращаването на 21 пазачи на старините в провинцията, които са на щат към Народния музей в София. Директорът Никола Мавродинов аргументирано възразява, като доказва с писмо от 26 януари 1945 г. тяхната изключителна необходимост за поддържане на паметниците от разграбване и разрушаване (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 438, л. 219).

Министерството решава да бъдат създадени държавни музеи в Търново, Шумен и Пловдив, защото с проучването на принадлежащите им исторически обекти ще се създадат условия и за развитието на археологическата наука. Със Заповед

№ 1499 от 1 март 1945 г. пазачите от съответните региони преминават на техния бюджет. Музейният комитет на 2 март с. г., след обсъждане на влезлия в сила бюджет на Народния музей, препоръчва на министерството в първите два града, с цел приемственост в работата, да бъдат назначени бившите доброволни сътрудници. За Търново това да са Тодор Николов и Леон Филипов, за Шумен – Иван Моллов и Йордан Господинов, а за Пловдив Р. Филипов и арх. Хр. Пеев (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 438, л. 208; а. е. 441, л. 53).

Първо е задвижена организацията по създаването на Народния музей в Търново. С писмо от 12 март 1945 г. Тодор Николов е уведомен за откриването на музея с персонал от 1 уредник, 1 асистент, 1 писар, 1 прислужник и 5 пазачи на старините в Търново, Арбанаси и Никюп. Пазачите се преназначават. От него се изисква да предложи лица за писар и прислужник. За печат продължава да се използва печатът на Археологическото дружество. Експозицията и канцеларията остават в библиотечната сграда на читалище "Надежда" на ул. "Иван Вазов" № 36. В началото заплатите на пазачите са требвани от бюджета на Мъжката гимназия "Св. Кирил" (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 441, л. 42; а. е. 438, л. 235, 219, 208).

Със Заповед № 952/29 март 1945 г. на Министерството на народното просвещение Археологическият музей при читалище "Надежда" става държавен музей. На 27 април с. г. Тодор Николов е назначен за уредник. Поради пенсионирането му на 4 ноември 1944 г. като учител в Мъжката гимназия, според Закона за държавните служители, срокът на службата му е продължен (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 441, л. 39; НА на БАН, ф. 132 К, оп. 1, а. е. 228, л. 125, 126; РИМВТ, ф. ННИ, инв. № 3375-Н-ОФ).

Във връзка със законопроекта за аграрната реформа и изготвянето на становище на просветното министерство за земите, които съхраняват паметници на културата, Никола Мавродинов посещава през ноември 1944 г. Никополис ад Иструм. В писменото си становище, в което изразява позицията си за запазване на старините по силата на бъдещия закон, той посочва категоричното си мнение "да се разкопае изцяло тоя извънредно важен в древността римски град" (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 438, л. 177).

Иван Велков през март 1945 г. предлага на министъра на народното просвещение доклад с предложение да се създаде Централен български народен музей в Щумен и той да поеме неговото ръководство. Текстът е поднесен аргументирано, чувстват се вижданията на автора относно организирането на музейното дело в Североизточна България. Това е стара идея, свързана с дейността на Археологическото сдружение "Българска старина" в Шумен от 30-те години. На бъдещия музей ще се възложи изслед-

ването на "чисто българските старини" с обединените усилия на музеите от Варна, Шумен и Търново. Министър Ст. Чолаков на-товарва от м. август 1945 г. Иван Велков да ръководи делата на Народните музеи в Търново и Шумен, още повече че персоналът в последния не е попълнен, а предстои организиране и на музея във Варна (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 438, л. 84, 85; НА на БАН, ф. 83, оп. 1, а. е. 15, л. 62). Ще посочим, че през 1951 г. има идея и за изграждане на Централен среднородопски музей в Смолян. Следователно Търновският музей е първият държавен музей в страната, създаден през март 1945 г.

Архитект Сава Бобчев през февруари 1945 г. посещава град Елена, извършва оглед на къщата на х. Йордан във връзка с отчуждаването ѝ и констатира състоянието на старините. През април с. г. Иван Фунев, скулптор на Археологическия музей, а през юни Иван Венедиков, уредник, посещават с. Бяла Черква във връзка с новооткритата антична мраморна статуя. След 11 май Стамен Михайлов, уредник в Художествения отдел на музея, посещава Търново, за да се запознае с неговите паметници (НА на БАН, ф. 132 К, оп. 1, а. е. 438, л. 222, 102, 210, 188).

Методическото ръководство на Народния музей в София към държавния музей в Търново през втората половина на 1945 г. е свързано с посещението на директора Н. Мавродинов през м. май. Освен в старата столица той прави оглед на обектите в Шумен, Мадара, Преслав, Плиска и Варна. Обсъденият му доклад в Комисията по старините довежда до следните решения: да се почистят много замърсените стенописи в средновековните църкви "Св. Четиридесет мъченици", "Св. св. Петър и Павел" и "Св. Георги" от Карл Йорданов през м. юли и август. На Царевец да се изсекат дърветата и се премахнат бурените по зидовете. Работата започва с укрепване на Малката порта и южния крепостен зид и подпорните зидове покрай главната околоръстна алея. На Трапезица са заздравени стените на четири църкви и са за-пълнени пукнатините на чернята. За ремонт на родната къща на П. Р. Славейков, която е в окаяно състояние, се отпускат 30 000 лв. (т. к.). На 9 август с.г. Т. Николов започва заздравяването на основите на къщата, поставен е нов покрив и прозорци, стените са измазани, а с глина и пода на стаите, направен е плочник в двора. Народният музей в София предоставя 500 000 лв. за заздравяване на покрива на църквата "Св. Георги" в Арбанаси, за ремонт на църквата "Рождество Христово", на Констанца-лиевата къща са заздравени основите, поправени са вратите, прозорците, тавана и други. На Царската (Хаджиилиевата къща) е поправен каменният ограден зид. Значителното туристическо посещение на Никополис ад Иструм налага построяването на 3 км шосе, за което комисията търси средства от Министерство-

то на благоустройството. През септември с. г. Теофил Иванов извършва разкопки и разкрива две големи зали, настилката на улица и тръбите на два водопровода в римския град, извършва контрол и на строящата се музейна сграда. Арх. Сава Бобчев разчиства сцената на разкопания по-рано амфитеатър, открита е статуя без глава. При разчистване на извора в землището на с. Мусина, от който се взема вода за водопровода на Никополис ад Иструм, са намерени 5 сребърни монети от Иван Александър с Михаил (1331–1355), които са предадени в училищната сбирка в селото. Археологическият институт подарява по един брой от № 34 на научното си списание на Тодор Николов и Стефан Стефанов, уредник на Археологически и етнографски музей "Алеко Константинов" в Свищов (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 438, л. 146, 83; ИБАИ 1946, 171, 243; НА на БАН, ф. 132 К, оп. 1, а. е. 228, л. 127, 128). Основният извод в дейността е работата по запазването на старините в добър общ вид. Редовният преглед на състоянието им, добрите взаимоотношения с ръководството на Народния музей в София и осигуряването на средства довеждат до добри резултати.

В средата на юни с. г. Тодор Николов предлага Илия Марков Илиев да бъде назначен за прислужник. Той иска от търновското комисарство на снабдяването 4 чифта туристически обувки за пазачите, а след отказа, поради липса на юфт, се обръща към Дирекцията по разпределението в София. Молбата е придружена и с искането за 100 кг гвоздеи за заздравяването на паметниците в Търново и Арбанаси (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 441, л. 33, 23).

За състоянието на музейното дело в Търново и град Елена се съхраняват документи и в личния фонд на Иван Велков. Неговите анализи и оценки са изключително полезни поради богатата информация, която съдържат. Перспективните му виждания са резултат на това, че 25 години той работи, а по-късно и ръководи Народния археологически музей. Затова познава историята на музейното дело в страната. Прави кратък преглед на музейното дело в Лондон, Ню Йорк, Париж и Москва. Представянето на московските музеи, театри и научни институти е според книгата на Кр. Белев "По съветската земя". Вероятно като усеща конкуренцията, той иска да я използва за благото на българското музейно дело. Призовава министъра на просветата да се грижи за училищните музеи и библиотеки, като ползва съветския опит. За съжаление в края на 1946 г. длъжността му е съкратена. През юли 1945 г. Ив. Велков обхожда региона на Търново, Шумен и Варна и в представения доклад намираме реална оценка за състоянието и развитието на музейното дело. Становището му за създадения музей в Търново е, че пред него се отваря широко

поле за работа. Благоприятно е обстоятелството, че единствено тук старините са най-близко до града, както и с. Арбанаси, които се поддържат добре. Това е резултат на създадената организация и вложени до два милиона лева (т. к.) в паметниците. Отговорно поставя въпроса за създаването на научно подготвени кадри и най-вече необходимостта от довършване на започнатата сграда за библиотека и музей. Написването на история на Второто българско царство е следващата основна задача. В Никополис ад Иструм направените сондажи са подготвили почвата за бъдещи разкопки и научни проучвания.

Град Елена е голям обект в задълженията на новия Народен музей. Къщата на Иларион Макариополски се нуждае от основен ремонт и в нея трябва да бъде устроен бъдещият местен музей. Неговото начало е поставено със сбирката в гимназията, както сочи документът. Подредените археологически материали подказват необходимостта от бъдещо археологическо проучване на района, каквото за съжаление не е направено и до днес. Град Елена е известен предимно с възрожденската си история. Иван Велков завършва доклада си с оценката за доброто състояние на историческите Капиновски и Плаковски манастир (НА на БАН, ф. 83, оп. 1, а. е. 15, л. 80).

В задълженията на Народния музей в Търново влиза събирането на всички старини, открити на неговата територия, тяхното инвентариране и съхранение. В тази връзка методическият център в София – Археологическият музей, изисква материалите от музейната сбирка в Мъжката гимназия "Св. Кирил" да бъдат предадени, заедно с шкафовете, на новия музей. На 6 септември 1945 г., съгласно чл. 380 от Закона за народната просвета, са назначени членовете на музейния комитет: Тодор Николов, уредник, кметът или негов заместник, районният архитект, председателят на читалище "Надежда" или заместникът му, Асен Момчев, учител-художник и Леон Филипов. Със заповед на министъра Тодор Николов като уредник на държавния Народен музей е за първи път на оглед на музейните сбирки в Дряново и Габрово през втората половина на 1945 г. (ЦДА на РБ, ф. 142, оп. 2, а. е. 441, л. 29, 25).

Постъпленията в музейния фонд за 1945 г. са: каменна брадва, бойна топка и глинени прешлени, йонийски капител, надгробна плоча и архитектурни детайли, средновековни върхове за стрели и копия, стъклени гривни, кръгли панички, късове от глинени съдове, разноцветни кубчета. 30 сребърни и бронзови монети попълват Нумизматичната сбирка. От църквата "Св. Богородица" в Търново постъпват иконите "Св. Троица", "Исус Христос", "Св. Спиридон" и част от иконостас. Снимка от 1882 г. на Петропавловската духовна семинария, 17 книжни щампи, Програмата за откриването в Търново на IV Обикновено народно

събрание на 27 юли 1884 г., Отоманската конституция от 1876 г. и други. До края на м. юни 1945 г. музеят е затворен поради евакуация на ценните предмети. След отварянето ѝ музейната експозицията и паметниците на културата са посетени от 26 694 българи и 1 475 чужденци. Оценката на Тодор Николов за сбирката е, че помещението е неудобно за целта, мястото е недостатъчно за експониране на фонда и сериозно поставя въпроса за завършване строителството на музейната сграда (НА на БАН, ф. 132 К, оп. 1, а. е. 228, л. 129, 130).

Новата държавна политика в областта на историческата наука и археология е проучване на средновековната българска история. Затова 1946 г. започва с археологическото проучване на столицата на Втората българска държава. Това решение на Археологическия музей в София великотърновската общественост очаква от десетилетия. Разкопките на крепостта Царевец се финансират от Министерството на информацията и изкуствата чрез Народния музей в София. Ръководството на търновския музей се задължава до 15 април всяка година да иска разрешение от Комисията по старините за разкопки през летния сезон, за необходимите финансови средства, както и такива за ремонт и поддържане на паметниците (ЦДА на РБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 106, л. 65). В първите години те се ръководят от проф. Никола Мавродинов, а от 1950 г. от акад. Кръстю Миятев. В тях участва и Тодор Николов. През 1946 г. са открити 1124 находки, подробно описани в годишния отчет. Музейният фонд се попълва от 98 броя материали. Експозицията е посетена от 10 868 души, а старините от 50 355 души. Кирил Исаков Жуглев работи в музея като асистент от 1 август до 30 декември 1946 г. (НА на БАН, ф. 132 К, оп. 1, а. е. 228, л. 138-154).

Закрепването, запазването и поддържането на народните старинни паметници, каквато е терминологията тогава, са наложителна и главна задача в работата на музея. Редовното годишно финансиране, въпреки тежките следвоенни години, осигурява средства за ремонтни дейности. Това допринася да се постигне по-добър общ вид на Царевец, Трапезица, църквите "Св. Димитър", "Св. Четиридесет мъченици", "Св. св. Петър и Павел" в Търново. Народните къщи-музеи в Арбанаси са измазани вътрешно и покривите им са ремонтирани. Министерството на информацията и изкуствата с нарочно писмо дава висока оценка на извършеното от Тодор Николов, за неговите лични заслуги и усилия за музейното дело в Търново (РИМВТ, ф. "Т. Николов", инв. № 219).

Започналото преустройство в съдържанието и ръководството на научната дейност довежда до приемането от Великото народно събрание на 31.01.1947 г. на нов Закон за БАН. Според него

Българският археологически институт се присъединява към БАН, а на следващата година и Народния археологически музей. Целта е законът да съдейства за общото ръководство в дейността на научните и научно-изследователските институти и учреждения. Музеите са част от научно-изследователската дейност. Акад. Г. И. Кацаров е избран за директор на Археологическия институт (ДВ № 40, 19.02.1947).

С назначаването на Йордана Йорданова Стефанова за асистент започва дейността на търновския музей през 1947 г. За поддържане на недвижимите паметници са вложени 813 760 лв. (т. к.). На църквата "Св. Димитър Солунски" е сменена покривната конструкция, на църквата "Св. Георги" с подпорни зидове са укрепени терасите на двора, на Царевец са заздравени част от основите на двата двореца. В Арбанаси най-значителен е ремонтът на църквата "Св. Атанас". Подменен е покривът, заздравени са стените на църквата и част от оградния зид, направен е плочник по северната и южната страна на храма. На църквата "Св. Димитър" е препокрита част от покрива, на църквата "Св. Георги" са заздравени стените и е направен плочник по южната стена. Ремонтирани са основно голямата и малка порти на двора на църквата "Св. св. Архангели Михаил и Гавраил". На Констанцалиевата и Царската къща (Хаджиилиевата) са препокрити оградните зидове, а дворовете са приведени в добър вид. Организирано е основно почистване на дворовете на средновековните крепости и църкви. На Трапезица продължава прокарването на широки алеи между църквите. Пред църкви № 2, 15, 16 са направени тераси от пръст. При почистването са открити късове от сграфито керамика, глинени четирилистни тръбички и панички, части от стенописи, железни гвоздеи, монети, архитектурни детайли. В насипа южно от църква № 2 е намерена плоча с надпис. Общо 1 036 находки са придобити от разкопките, направени са и дарения за музейния фонд. Сред седемте предмета в предисторическия отдел са каменен чук, прешлени и бойни топки. При прокопаването на напоителен канал при с. Ресен е намерен античен глинен съд, йонийски капител, колони, фризове, корнизи и други. Най-голям е броят на средновековните находки – 967. Това са предмети от бронз, желязо, мед, стъкло, керамика, мозайки и късове от стенописи. Те са открити в насипите около дворците. При разкопките е открито изключително голямо разнообразие на художествена керамика. Художничката Невена Ганчева рисува акварел, копия на керамични късове от XIII и XIV в. Постъпват четири книжки щампи: "Небесна царица", "Страшният съд", "Светците воители Тодор, Георги, Евстрати и Димитър", "Оплакването на Исус Христос". Нумизматичният фонд е обогатен със сребърни и бронзови гръцки, римски, византийски,

български, руски, турски и австрийски монети – общо 43 броя и оловен печат от Иван Шишман (1371–1395). Музеят е посетен от 16 697 души, от които 1 068 са чужденци (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л.1–23).

Израз на грижите за старините е молбата до министър-председателя Георги Димитров с нарочно постановление да се осигурят 2 млн. лв. за довършване на постройката за музей в Никополс ад Иструм, която е започната през 1945 г. Средствата са потърсени веднага от Върховния стопански съвет.

На 14 май 1947 г. Министерският съвет приема Постановление № 4, с което се нарежда ключовете на църквите "Рождество Христово", "Св. Димитър", "Св. Атанас", "Арх. Михаил и Гавраил" и "Св. Георги" в Арбанаси, които са обявени през 1927 г. за народни старини и за тяхното поддържане, укрепване и ремонт държавата е вложила много средства, да бъдат предадени на Народния археологически музей в София. Богослужение ще се извършва в църквата "Св. Богородица" (ЦДА на РБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 106, л. 60; ф. 136, оп. 1, а. е. 484, л. 21).

По повод обявяването на България за народна република и двегодишнината от Деветосептемврийското въстание 1944 г. директорът на Народния археологически музей Н. Мавродинов предлага девет заслужили с безкористната си и всеотдейна работа в областта на музейното дело деятели, да бъдат наградени с ордени. На първо място е Тодор Николов, "който в течение на 30 години безкористно се грижи за старините в Търново, благодарение на когото те са запазени и до днешен ден и който основа Търновския музей и го завежда безплатно до превръщането му в Народен музей" (ЦДА на РБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 106, л. 123). Ордена е заменен с парична награда.

С цел повишаване на квалификацията на музейните кадри от 24 ноември до 8 декември 1947 г. в София се провежда курс по археология, етнография и музейно дело. От Търновския музей в него участва Й. Стефанова. Народният археологически музей включва в творческите си колективи и музейни работници от страната при провеждане на археологически разкопки. Така в екипа на Кр. Миятев в Плиска и на Кадъкьойското градище участва Й. Стефанова (ЦДА на РБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 106, л. 92).

Израз на уважението, с което се ползва Тодор Николов сред археологическите среди, е запазената в едноимения му фонд в РИМ, Велико Търново, пощенска картичка на Бачковския манастир с поздравления от участниците в археологическата конференция Ст. Михайлов, Н. Ангелов, В. Миков, Хр. Вакарелски, Н. Мавродинов, В. Мавродинова, Н. Ст. Койчев и др. от 7.12.1947 г.

На 4 декември 1947 г. е приета Конституцията на НРБ. Държавната политика в областта на музейното дело се определя в

чл. 80. В него се посочва, че държавата полага грижи за развитието на науката и изкуството, в т. ч. и за музеите.

Законът за народните съвети от февруари 1948 г. задължава изпълнителната власт да ръководи и осигурява бюджетната издръжка на музеите, както и да полага грижи за паметниците на културата. Комитетът за наука, изкуство и култура (КНИК) упражнява идейно-методическо ръководство по места чрез съответните отдели. В Търново този отдел е създаден през юли 1948 г. с решение на Временната управа на Околийския народен съвет. Тодор Николов е член на Постоянната комисия по Наука, изкуство и култура (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 663, л. 1; а. е. 666, л. 121).

Основно ръководство за работата на Археологическия институт и музеите в страната става Дискусията за състоянието и задачите на българската археология, проведена през февруари 1948 г. На нея се обсъждат постиженията и слабостите на българската археологическа наука в миналото и се посочват новите задачи, свързани с марксистко-ленинското учение. Полагат се основите на нова организация на археологическото дело. Ще се спрем на тези моменти, които касаят търновския музей. Докладът на чл. кор. Д. П. Димитров представя основните етапи от развитието на българската археологическа наука и Народния археологически музей, нормативната база, видни личности, създадените в провинцията музеи и музейни сбирки. След критичния анализ докладчикът препоръчва бъдещите проучвания да се насочат към средновековна България и особено Търново, като се обърне внимание на произведенията на художествените занаяти, които без внимание стоят в музеите. Проф. Кр. Миятев спира вниманието си и на бъдещите проучвания на хълма Трапезица. Той завършва с констатацията, че при новите обществено-политически условия предстои преоценка и основна реорганизация на музейното дело. Чл. кор. Н. Мавродинов изказва становището, че трябва критично да се излезе от прабългарския уклон и с предимство да се работи в областта на славянската археология и проучване на централните Плиска, Преслав и Търново. Приетата резолюция отразява основните изводи от дискусията. В нея се посочва, че връзките с чуждестраната археологическа наука трябва да се насочат към СССР и славянските народи. В раздела "Музейно дело" работата на специалистите е да превърнат археологическите музеи от типа на тези в СССР и те да станат средство за обществено-възпитателно въздействие. В т. 3, където е записано построяването на сгради за музеи, в следващите години Тодор Николов ще търси основание за съдействие и завършване на сградата в Търново (Известия 1950, 431–480). За съжаление на дискусията не присъстват представители от провинцията, което създава пречки в

преустройството на музеите в организационно отношение и в научно-изследователската им работа. В заключение ще посочим, че с археологическата дискусия започва коренното преустройство на археологическата наука и музейно дело в страната.

През 1948 г. са разработени План за работата на музея през първата петилетка (1949–1953), Правилник за вътрешното устройство и дейност на службите в музея и Наредба относно мерките за запазване на паметниците и старините в Търновска околия. От приложените към тях документи добиваме представа за богатата и разнообразна работа в музея (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 35, л. 9–15). Музейният фонд се увеличава с 954 материала, от които 843 са находки за Средновековния отдел. Те постъпват предимно от разкопките на Царевец, които са проведени от 7 юни до 28 септември 1948 г. Проучва се северната крепостна стена, западната бойна кула, разкрити са зидовете на дворцовата зала, основите на отоплителното помещение от царския дворец. Разкритите през периода 1946–1948 г. зидове са закрепени (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 35, л. 4–27). Започва работа и по археологическата карта. В своя публикация Никола Мавродинов посочва, че през средновековието не се строят големи църкви, дори и в Цариград, но се строят много църкви. В Търново те са повече от 20, което е свързано с разпространението на култа към светците (Народен археологически 1948, 11).

За първи път новата държавна институция участва в изложба. Тя е посветена на 100-годишнината от рождението на Христо Ботев. В нея са представени оригинални снимки на поета с тримата му братя, семейството на Ботев – Венета, Иванка и д-р Димитър Рашев, Иванка Ботева в Женева, младоженците д-р Стоян и Иванка Христови. Експонирани са и художествените картини: "Портрет на Христо Ботев" от худ. Отто Хорейши и "Портрет на Иван Панов Семерджиев". През годината музейната експозиция е посетена от 23 474 души, от които 1 593 са чужденци, а с посетителите на обектите в Търново и Арбанаси, техният брой достига 40 414 души (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 35, л. 7, 29, 41)

Тук е мястото да дадем заслужено уважение към паметта на Величка Николова Лозанова. Тя е назначена на 1 юли 1948 г. за пазач в църквата "Св. Четиридесет мъченици" на овакантеното от покойния ѝ съпруг място. Кака Величка, както я знаят поколения търновци, българи и чужденци, омайваше със словото си повече от три десетилетия посетителите в храма.

Водещата политическа сила БКП на своя Петия конгрес, проведен през декември 1948 г., в резолюцията си "По марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт", поставя задача на Българската академия на науките да организира научното изследване на българската история.

Съгласно Закона за БАН, приет на 16 септември 1949 г., академията работи за внедряването и развитието във всички научни области на марксисткия диалектически метод. Нейната роля в научно-изследователската дейност на музеите заема първостепенно значение. Научното и идейно развитие на музеите трябва да се осъществява при постоянните научни консултации и методически съвети на научните институти и техните специалисти (Закон за БАН 1949, 9, 10). В работата да се приложи принципът на колективната и планирана дейност.

Законът за старините от 1911 г. е валиден през разглеждания период. КНИК упражнява идейно-методическо ръководство, БАН – научно, а във финансово отношение музеите са подчинени на народните съвети.

Въз основа на окръжно писмо на Търновския околийски народен съвет и Народния музей от 11 февруари 1949 г. и на Комисията по старините в София от 23 март с.г. се извършва основно проучване и определяне за "народни старини" на исторически административни сгради и частни домове, църкви, манастири, градища, кули, пещери, улици, мостове, чешми, улични фасади на къщи, кладенци. Поради големия брой архитектурни паметници в град Елена Градският съвет изказва становището си градът да не бъде цялостно обявен за старинен, а само отделни къщи и улици. За такива са обявени в Търново–26, в Арбанаси–22, в с. Никюп–1, в Търновска околия–15, в Дряново–4, в Трявна–23 и Елена–11 паметника. Предлагат се и 13 обекта, които да отпаднат от списъка на старините, обявени за такива през 1927 и 1939 г., поради саморазрушаването им през годините. Народният Археологически музей в София на 7 май 1949 г. определя старинните обекти от района на Търновския музей, които трябва да бъдат запазени от Министерството на горите. Това са предимно праисторически селища и надгробни могили (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 15, л. 41–52).

На 26 юли 1949 г. е приет Закон за събирането на материали по съпротивителното движение (ДВ № 177, 3 авг. 1949, 2). С него се обявяват за ценности от общонародно значение всички материали, като вестници, позиви, брошури, окръжни, снимки, писма, оръжия, облекла и др., които се отнасят до съпротивителното движение от 9 юни 1923 г. до 9 септември 1944 г. Издирването и събирането на материалите принадлежи на КНИК, а се предават в ЦК на БКП (ЦДА на РБ, ф. 275, оп. 2, а. е. 4, л. 14). В последвалата Наредба се допълва събирането на материали за дейността на Георги Димитров, борбите на БКП от зараждането на социалистическото движение, за борбите на синдикалното движение и спомени. Събираните материали от комисии, изградени по линията на БКП, се предават в Националния музей

на съпротивата в София (ЦДА на РБ, ф. 143, оп. 2, а. е. 286, л. 3–4). В структурата на музеите се създава разделът Революционно движение, който е в състава на Историческия отдел.

През 1949 г. КНИК възлага в Търново да се създаде Къща-музей "Димитър Благоев". Има се предвид, че той със семейството си е живял в града, Вела Благоева е от Търново, тук в лозето на Никола Габровски е проведена Първата социалистическа сбирка през април 1891 г. и се взема решението за свикването на Бузлуджанския конгрес, и не на последно място е фактът, че в продължение на две години се издава в. "Работник". В годишните отчети на търновския музей тази задача отсъства, което означава, че тя е възложена на Националния музей по съпротивата.

Постъпленията в Предисторическия отдел на 5 бр. находки, които са намерени в Карнобат, а тези за Античния отдел – 6 бр. са предадени от Бургас. Най-интересна е златна обеца. Откритите 141 средновековни находки са предимно от почитване на Трапезица около църквите № 2, № 13, № 4, № 5. Тук преобладават части от керамика, 15 глинени тръбички, 16 гледжосани в зелено чашки, два бронзови ключа, стъклени предмети, 34 монети. Сред постъпилите 18 етнографски материали преобладават пафтите (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 15, л. 53–69).

Нов раздел в музейната работа е научната дейност. Тодор Николов издава "Велико Търново. Малък пътеводител". Той е ценен с богатата информация, която дава за старинните паметници в Търново и Арбанаси. Йордана Стефанова изнася пред колегията на Археологическия институт в София на 16 май 1949 г. доклад на тема "Римски епиграфски паметници на Царевец". От 16 август до 16 септември с. г. тя участва в разкопките на могила № 33 в Плиска под ръководството на проф. Кръстю Миятев.

Грижата за "недвижимите народни старини" е разделена. Извършени са ремонти на Славейковата къща и църквите в Арбанаси, благодарение на наличните средства. На второ място е годишното основно почистване на дворовете на обектите и създаването на цветни градини. Музейното ръководство поставя особено тревожно проблемите на материалната база. Експозиционната площ е крайно недостатъчна и редица ценни находки не се представят на посетителите и специалистите. Липсата на допълнителни помещения за развитието на отделите, обработка на находките и тяхното опазване пречи на нормалната работа. За развитието на музея, който вече е научно-просветен институт, е необходимо да се завърши сградата, предназначена за библиотека и музей. През годината експозицията е посетена от 24 825 души, от които 1 593 са чужденци, посетителите на историческите паметници в Асенова махала са 36 802, а на Царевец са 47 825 души (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 15, л. 71–73, 86).

Израз на бързо развиващите се контакти на страната и в частност на музейното дело със СССР е подготовката и експонирането на българска етнографска изложба "Народно художествено творчество в България" през 1950 г. За събирането на материали специалистите на Етнографския музей в София обикалят страната през август 1949 г., подпомогнати от градските и селски народни съвети (ЦДА на РБ, ф. 143, оп. 8, а. е. 228, л. 736).

Решаваща роля за преустройството на българската археологическа наука и музейната работа оказва Първата научна сесия на Археологическия институт в София. Тя е проведена от 29 май до 1 юни 1950 г. В изнесените доклади на Кр. Миятев, Т. Герасимов, арх. Б. Игнатов и в изказването на Соня Георгиева се посочват основни положителни резултати за развитието на музейното дело в Търново. От значение за нашата тема е задълбоченият, аналитичен и критичен анализ на състоянието на българската археологическа наука през 1948 и 1949 г. на Кр. Миятев. В раздела "Разкопки извършени от музеите в провинцията", след преставянето на тези в Пловдив, Бургас, Варна, Шумен, той разглежда и работата в Търново, Русе и Свищов. Като ги оприличава на антикварни складове, лишени от най-елементарните условия за извършване на научни изследвания, липса на парични средства и литература, най-главното на кадри, специално подготвени за археологическа научна работа, той заключава необходимостта от централно ръководство в научно отношение. За Търновския народен музей посочва, че археологическите разкопки на Царевец започват през 1946 г. от там, където през 1900 г. са завършили. Липсва умело и внимателно разкопаване на двореца, тъй като ръководителят на разкопките Тодор Николов и сътрудниците му Кирил Жуглев и Йордана Стефанова не са подготвени за такива отговорни проучвания, а и в екипа липсва и архитект-археолог. Не са се справили с основния въпрос за изхвърляне на изкопаната пръст и тя пречи за бъдещата работа. През 1949 г. разкопките са спрени по липса на добра организация. Кр. Миятев подчертава, че проучванията в Търново трябва да бъдат обявени за първостепенен национален обект и да се проведат по най-съвършените методи на археологическото издирване. Тяхното значение е като на тези в Плиска и Преслав и затова са включени в научно-изследователския план на Археологическия институт (Първа научна 1950, 29, 85, 18, 14, 258). Анализът и перспективните виждания на Кр. Миятев показват амбицията му да се посвети на археологическите проучвания на средновековната столица в следващите години.

Първата научна сесия на Археологическия институт поставя началото на нова политика в областта на археологическата наука и музейното дело. Преосмисля се изминатият път, изоставя

се дългогодишната практика и се възприема съветският модел като творчески и съвременен. Започва научно преориентиране на специалистите. В организираната изложба с находки от разкопките през 1948 г. и 1949 г. е направен опит да се покаже новата експозиционна система, изградена върху принципите на марксистическата историческа наука и съвременните задачи на музеите. Музейното дело се разглежда в тясна зависимост с археологическата наука. Появява се наименованието краеведчески музей. Изразява се становището за необходимостта от канализиране на работата по откриване на нови музеи в страната. Аргументираното изказване на Тодор Николов на сесията в защита на грижите за старините и положителната оценка на ръководството на научния форум за личния му принос в това отношение потвърждава високия авторитет на ръководителя на държавния музей в Търново сред археологическите среди. В едноимения му фонд в РИМ – В. Търново се съхранява поканата от БАН до Тодор Николов с програма на Първата научна сесия и служебна бележка за участието му в нея.

Консервацията на паметниците в Търново и Арбанаси през 1950 г. се извършва според новите принципи и методи в археологията. Укрепванията са основно по главния вход на Царевец, абсидата на патриаршеската църква и основите на звънарницата. Зидовете са консервирани с варов и циментов разтвор. В късната есен обектите са зазимени. Пазачите се грижат и за почистване на обектите. Разширен е пътят и са направени стъпала за т. нар. Балдуинова кула. Разкритите при разкопките през 1946–1948 г. избени помещения, северната и източна вътрешни крепостни стени, вътрешната бойна кула, входът в царския дворец и други се поддържат в добро състояние. В Никополис ад Иструм са положени също грижи за естетизацията на форума, главната улица, общинския дом, банята и други обекти от града (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 30, л.91–96).

Ръководството на разкопките на Царевец е поето от директора на Археологическия институт при БАН акад. Кръстю Миятев. Участва и Тодор Николов. Направени са 18 сондажа за определяне на местата за изхвърляне на пръстта от обектите. С осем души работници се проучва пространството между избите и водохранилището по посока север-юг, след това се откриват зидовете западно от водохранилището, копае се по главния вход на двореца. Придобитите 405 находки са архитектурни детайли, късове от стенописи, мозаични кубчета, стъклени предмети и стъкло от прозорци, части от глинени иконки, 80 фрагмента от трапезна керамика и много други. От постъпилите 35 монети една е от Иван Александър с Михаил (1331–1355). В Художествения отдел две картини са от Кунчо Грънчаров "Първа десятка

в ТКЗС в с. Добромирка, Севлиево", платно, маслени бои и "Моменти от съпротивителното движение", картон, маслени бои. Художникът Иван Христов подарява картините си "Улица Гурко" и "Търново", платно, маслени бои. Отделите в музея, които са създадени при читалищната сбирка по силата на Закона за старините, съществуват и през разглеждания период. Те са Предисторически, Старовековен, Средновековен, Нумизматичен, Етнографски, Художествен отдел и фотографски снимки, Отдел за ръкописи и старопечатни книги. Във фонда постъпват материали от периода на турското владичество – 7 бр. Освен двата пищева с богато украсени дръжки, интерес представляват султанските берати (дарствени заповеди). Те са издадени през 1831 г. на Стефан Михайлов и брат му Атанас Михайлов да посещават Европа, Персия и Индия по търговия. От подробното описание на документите научаваме, че Атанас Михайлов е голям търговец. В пътния лист, издаден в областния съд в Цариград през 1854 г., много подробно е описан образът на Ст. Михайлов. Ферманът на министъра на външните работи Ахмед Феджи бей от 1831 г. му разрешава да се придружава от двама слуги. Последният документ е писмена заповед, с която се признава търговската фирма "Стефан Михайлов и съдружие" (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 30, л. 91–96). Посочихме тези документи като едни от най-интересните постъпления през годината.

Значителна е и фондовата работа, която включва инвентариране на материали от предходни години, новопостъпили, керамиката от разкопките на Момина крепост през 1942–1943 г., предмети от камък и бронз. Подготвени са фишове за научен каталог. След посещението на Тодор Герасимов и дадените от него указания, монетите в експозицията са подредени според градовете, в които са сечени, а не по императори (НА на БАН, ф. 82, оп. 1, а. е. 30, л. 118).

В началото на декември 1950 г. Министерският съвет разрешава създаването на специална комисия при КНИК с право да закупува оригинални исторически предмети и произведения на изкуството от частни лица и на свободни цени за нуждите на музеите (ТДДАВТ, ф. 547, оп. 1, а. е. 551, л. 143).

Грижата за старинните паметници продължава. На 11 септември 1950 г. Тодор Николов извършва проверка на ремонтните дейности на архитектурните паметници в град Трявна.

Посетителите за годината в музея са 10 823 души, от които 326 са чужденци, с изнесени 86 беседи. Старините са посетени от 15 398 души (НА на БАН, ф. 82, оп.1, а. е. 30, л. 119, 120, 110, 111).

Народният музей в Търново в края на 1950 г. притежава фонд от 6243 броя археологически предмета, 81 са етнографски, 182

са художествени, 821 са ръкописи и старопечатни книги, а библиотеката е от 68 книги или общо – 7395 броя. Йордана Стефанова публикува статията си "Антични паметници от Никополис ад Иструм в Търново". Тодор Николов работи по темите "Археологическо и историческо проучване на църквата "Св. Димитър", "Надгробни плочи от средата на 19 век", "Два среднобългарски надписа от Търново", "Население на Търново през турското владичество", "Занаяти и търговия в Търново през време на турското владичество". Дватама подготвят колективния си труд "Антични паметници от Търновския музей" (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 685, л. 3).

Когато говорим за структурирането на работата в музея по отдели трябва да имаме предвид, че това е съвсем условно. По закона за старините отделите са формирани и находките се отлагат към всеки един от тях. Поради големия обем работа, а малък брой музейни специалисти те се занимават първо с археология, а след това със събиране и обработване на материали за историческия отдел. За специализиране на музейната работа по отдели може да се говори едва през втората половина на 50-те години, когато постъпват повече млади историци на работа.

Богатството на движими и недвижими паметници на културата в Търново и региона и особено столичният период XII–XIV в. предизвиква интереса на специалисти и граждани. Ще посочим оценката на полския учен д-р Казимир Малиновски, директор на Народния музей в Познан и зам. Главен директор на музеите в Полша. В програмата на двуседмичната му обиколка из страната е включен и Търновският музей. На 9 юли 1950 г. той посещана средновековните църкви "Св. Четиридесет мъченици", "Св. св. Петър и Павел", Археологическия музей, а на следващия ден Никополис ад Иструм. "Остана възхитен от видяното", пише Теофил Иванов в отчета си. Обръщаме внимание на този документ заради последствията за международните контакти с Полша. Д-р Малиновски оценява положително производствения стаж на студентите по архитектура, с които се среща в Никополис ад Иструм. Той предлага да се изпращат полски студенти за един-два месеца в България, за да учат римска и гръцка археология, и страната ни да стане център за специализация по археология за робовладелската епоха за страните с народна демокрация и специално за Полша. Посещението завършва с предложения за установяване на по-тесни връзки между археолозите от двете страни, изразени в размяна на делегации и изложби, публикации в научни списания и изпращане на полски студенти на производствен стаж в България. Общото впечатление на госта за материалната база на музеите е нейното лошо състояние (ЦДА на РБ, ф. 143, оп. 5, а. е. 186, л. 105–106). В следващите

години започва работа българо-полската експедиция в Нове при Свищов.

Показателен за етапа на развитие на музейното дело е перспективният план за 1951 г. на отдел "Културно-просветни институти и художествена самодейност" към КНИК. Музеите в страната трябва да се превърнат в центрове за идейно-политическо възпитание на трудещите се, да се изработи проектозакон за паметниците на културата, музейната научноизследователска работа да се ръководи от съответните научни институти, да се създаде Централен държавен архив, на видни обществено-политически личности да се създадат къщи-музеи по образец на съветските, да започне проучване на музейното дело в страната и да се създаде картотека на музеите, къщите-музеи и сбирки, както и архив на новоткритите паметници (ЦДА на РБ, ф. 275, оп. 2, а. е. 4, л. 184).

С Указ № 160 от 6 април 1951 г. на Президиума на Народното събрание функциите на воените гробове и исторически къщи-музеи се прехвърлят от Министерството на народната отбрана на КНИК. Тук е включена и къщата-музей "Владимир Александрович" в с. Горна Студена, Свищовско (ТДДА Плевен, ф. 708, оп. 1, а. е. 6, л. 9).

Съветският модел навлиза тотално в музейната работа. С цитат на Сталин в годишния отчет се определят задачите на археологическата наука. Проучванията на Царевец се провеждат от 27 август до 11 декември 1951 г., съгласно съветската система за разкопки. За тяхната подготовка свидетелстват две писма на Кр. Миятев до Т. Николов, запазени в неговия фонд от 3 и 6 август с. г. Те показват предварителната работа на ръководителя на проучванията, извършена в София, където той е поръчал изработването на восьмично платно на плановете на Царевец и Трапезица и по две хелиографски копия от тях. От 1 септември той ще бъде в Търново с арх. Г. Кожухаров и Соня Георгиева. Миятев иска бърз отговор за извършеното от Т. Николов, което показва, че неговите задължения са значителни, а именно да осигури 5–6 000 лв. за изработените плановете, цимент за заздравяването на старините, за да може да работи през септември арх. Борис Игнатов, да осигури топографски план на целия Царевец, както и битовото устройване на екипа от София. На 22 октомври с. г. започва проучването на църквата "Възнесение Господне". Направено е заключението, че е разкрит феодален замък от XIII–XIV в., който съвпада с разцвета на феодалното общество у нас (Миятев 1955, 349). От 9 ноември до 3 декември се работи на църква № 5 на Трапезица и се изнася насипа от разкопките, направени през 1900 г. Музейната експозиция е препоръчана според новите указания – хронологически, за да

илюстрира нагледно общественоеикономическото развитие на обществото. За предисторическия и старовековен отдел, които представят докласовото и раннокласовото общество (използва се съветската терминология), са направени планове на пещери, карти и схеми на историческите местности и са добавени подробни обяснителни текстове. На народните старини се гледа като на паркове за отдых на трудещите се. Назначеният градинар полага грижи да поддържа илюстрациите им (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 685, л. 27-29).

В средата на 1951 г. в града се събират материали за съпротивителното движение. Част от тях е изпратена в Музея на революционното движение в София, а с останалите материали е подредена изложба, която е открита в чест на 9 септември с. г. След закриването ѝ материалите са инвентирани в музейния фонд. Това са оригинални документи на синдикалното движение и комунистическата партия, позиви за избори, директиви на Г. Димитров и други. Значително голям е броят на вестниците и списанията, издавани в периода 1872-1941 г., които са от библиотеката на читалище "Надежда", като "Работник", "Работнически вестник", "Другар", "Социалист", "Народен глас", "Революция", "РЛФ", "Освобождение", "Учителска искра", "Равенство", "Истина", сп. "Слава" и други. Читалищният печат, поставен на първата страница, е потвърждение на това. Усилено се работи по тематико-експозиционния план за експозицията в строящата се сграда. Музейният фонд е попълнен с 3 прешлена и 105 керамични фрагмента от първобитно - общинния строй, части от колони, капители, жертвеници, 25 къса сива керамика и други, които представят робовладелския строй. От големия брой находки от епохата на феодализма ще посочим долната част от похлупака от гроба на цар Иван Александър от дворцовата църква "Св. Петка", мраморен къс с надпис "Параскева" и находките от злато - тока от колан с изображение на змей, копче, много златни сърмени нишки от женска дреха. В Нумизматичната колекция постъпват 35 монети, сред които е златна монета от Андроник II Палеолог (1282-1328). Снимка на опълченците при Сливница и Драгоман със знаменосец Танко Добрев, подарена от дъщеря му Екатерина Добрева, попълва фотографската сбирка. Музеят е посетен от 17 656 души, от които 677 са чужденци. Най-голям е броят на поляците - 210, руснаци - 168, немци - 138, финландци - 46 и китайци - 36. Старините в Асенова махала са посетени от 19 007 души, от които чужденците са 410. Туристите на Царевец са 23 847, на Трапезица - 4 627, на Арбанаси - 2 352 и на с. Никюп - 1 690 души. Пазачите (по щат милиционери) изнасят беседи. Ръководството настоява за назначаването на разводач и привличане на учители и общественици като съ-

трудници на музея, които да помагат през туристическия сезон. С голяма сериозност се поставя въпросът за необходимостта от архитект-археолог, който да се грижи за поддържането на старинните паметници. Йордана Стефанова напуска работа в музея и на 31 декември 1951 г. е назначена Янка Николова (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 141, л. 30).

Към бъдещите проучвания на историята на Търново се прилага съвсем нов за времето подход. Те трябва да се извършат комплексно от праисторическо време до освобождението от турско робство. Предвижда се проучване на Преображенския манастир, Килифаревската крепост и манастира от XIV в., землището на селата Чолаковци, Синия вир, Шемшево, Буковец, Пушево и Ветренци. Арбанаси със старинните си къщи и църкви е богат източник за изследване на гражданската и църковна архитектура, живопис, иконопис, резбарство през XVI, XVII и първата половина на XVIII в. От времето на турското владичество в Търново са запазени значими сгради, представители на възрожденската архитектура, които трябва също да бъдат проучени. Това свое виждане Тодор Николов обобщава със заключението, че получените резултати могат да се използват в съвременната гражданска архитектура. Тази идея намира своята реализация в Търново през 70-те години.

С подготовка на законопроекта за паметниците на културата и борба за приемането му преминава 1951 г. От запазените документи се вижда голямата загриженост на КНИК към проблема, желанието за решаването му със закон, перспективните виждания на музейните специалисти и държавните органи по места. Основният мотив е, че с новия закон ще се отмени Законът за старините от 1911 г., контролът и ръководството за издирването, запазването и възстановяването на историческите, архитектурно-битовите, археологическите и художествени паметници ще се поеме от държавата, народните съвети ще се задължат да полагат грижи и предвиждат в бюджета си необходимите средства за паметниците. На 4 май 1951 г. КНИК изпраща законопроекта в Министерския съвет, а на 13 юни същият решава документа да се промени в проектопостановление. Освен това да се премахнат наказанията, големите глоби, правото на отчуждаване на движимите паметници на културата. Въпреки подкрепата от Министерството на правосъдието, Министерският съвет е непреклонен и на 1 ноември 1951 г. е внесено проектопостановление. То е идентично с ПМС на СССР от 14 октомври 1948 г. (ЦДА на РБ, ф. 143, оп. 2, а. е. 283, л. 57–69). На 30 декември 1951 г. Министерският съвет приема Постановление № 1608 (ТДДАВТ, ф. 145, оп. 1, а. е. 685, л. 69–72; Известия 1952, № 79). С него започва нов етап в развитието на музейното дело и музеите в страната. Те се

изграждат по съветски образец – еднотипни общоисторически. Създадени в средата на 50-те години, те съществуват за кратко. Музейните специалисти по места трудно възприемат и реализират новия документ. В него има и положителни страни. Започват сериозни грижи за опазване на недвижимите паметници на културата. Отделите Природа в музеите не се изграждат (с малки изключения), което по наше мнение е недооценяване на тази наука и ролята на музеите в нейното историческо представяне.

Направеното изложение отразява дейността на Народния музей в Търново в първите години от създаването му. От читалищна сбирка той се развива като първата държавна културна институция в града. Народният музей с експозицията си продължава да се помещава в библиотечната сграда на читалище "Надежда" в разглеждания период. С всяка измината година се увеличават резултатите от дейността му. Участието на държавата с бюджетно финансиране е основният и най-добър резултат в новата политика в областта на музейното дело. То преживява подем. Първият държавен музей в страната постепенно набира скорост. Поставя се началото на преустройството на музеите според съветската методология. В областта на средновековната археология започва широка изследователска дейност, която допринася за проучване на столичния Търнов. Предприетата регистрация на старините показва наличието на огромен брой паметници, които очакват грижата на държавата и специалистите. Периодът 1945–1951 г. е кратък, но най-труден и сложен в развитието на музейното дело. В него се извършват промени, които определят облика на музеите в следващите десетилетия.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник

ИАИ – Известия на Археологическия институт

ИБИД – Известия на Българското историческо дружество

ИНИМ – Известия на Националния исторически музей

НА на БАН – Научен архив на Българска академия на науките

РИМВТ – Регионален исторически музей – Велико Търново

ТДДАВТ – Териториална дирекция "Държавен архив" – Велико Търново

ЦДА на РБ – Централен държавен архив на Република България

ЛИТЕРАТУРА:

Бъчварова 1993: Н. Бъчварова. Държавната културна политика и проблеми на музея при читалище "Надежда" във Велико Търново (1871–1945) – Известия на Историческия музей Велико Търново, VIII, 1993, 57–75.

Бъчварова 1994: Н. Бъчварова. Опазване и проучване на старините във Велико Търново и дейността на Тодор Николов (1919–1945 г.) – Известия на Историческия музей Велико Търново, IX, 1994, 37–64.

Бъчварова 2004: Н. Бъчварова. Тодор Николов–живот и дейност – Известия на Регионалния исторически музей Велико Търново, 2004, XIX, 17–36.

Гюрова 2006: Св. Гюрова. Музейното дело в България, Плевен, 2006.

Драев 1978: Ив. Драев. Проблеми на научната подготовка на музейната експозиция. – Известия на Националния исторически музей, С, II, 1978, 283–298.

Известия 1950: Известия на Археологическия институт, XVII, С., 1950, 431–480.

Известия 1952: Известия на Президиума на Народното събрание, № 79, 23 септ. 1952.

Кисъв 2004: Ив. Кисъв. Музейното дело в България. Документална хроника 1945–1990, С. 2004.

Миятев 1955: Кр. Миятев. Една надгробна скулптура от двореца в Търново. – В: Сборник Гаврил Кацаров. – ИАИ при БАН 1955, XIX, ч. II, 349.

Народен археологически 1948: Народен археологически музей. Разкопки и поучвания. С., III, 1948, 11.

Недков 2004: С. Недков. Идеята за български музей в началото на XX в. – Известия на Регионалния исторически музей Велико Търново, 2004, 19, 325–355.

Първа научна: Първа научна сесия на Археологическия институт 1950. С. 1950.

Радонов 1987: Здр. Радонов. Преустройство и изграждане на музейната мрежа в НРБългария 1948–1958 г. – ИБИД, XXXIX, С. 1987, 289–315.

Силяновска 1972: Т. Силяновска. Основи на музеезнанието С. 1972.

Чолов, Пешева 1948: П. Чолов, Р. Пешева. Как да уредим музейна сбирка при читалищата. С. 1948.

Шарова 2003: Кр. Шарова. Музеят на българското възраждане и освобождение – една инициатива на Стоян Заимов, осъществена от него през 1900 година и наскоро погубена от други. – В: История на музеите и музейното дело в България (Съст. М. Грънчаров). Плевен, 2003, 26–68.

THE STATE MUSEUM IN TARNOVO DURING THE EARLY YEARS OF ITS ESTABLISHMENT (1945-1951)

Neviana Bachvarova

Summary

The article dwells on the principle stages after the establishment and during the development of the National Museum in Tarnovo in the period of 01.03.1945 - 31.12.1951. The first museum collection dated back to 29.03.1945 and was housed in the community center "Nadejda", that is the first state cultural institution in the town and the first national museum in Bulgaria after the political changes on 09.09.1944. In this period the administration and the exposition were in the library of the "Nadejda" community center at 36 "Ivan Vazov" Street. On 27.04.1945 Todor Nikolov was appointed curator. He took care for the Archaeological museum and for the monuments in Tarnovo from 12.05.1949.

The archives and the main scientific articles represent the new state policy in the museum affairs. The state financed the museums' activity, which was a precondition for the positive changes in its affairs.

The methodological and scientific guidance of the National Archaeological Museum in Sofia in the person of prof. Nikola Mavrodinov, Ivan Velkov, Teophil Ivanov, academician Krastju Miatev taking part in the planning of the annual archaeological excavations in Nikopolis ad Istrum in 1945 and Tsarevets in 1946, contributed for the development of the new institution. The first scientific session of the Archaeological institute in 1950 set the beginning of a new policy in archaeology. The Bulgarian geopolitical orientation to USSR confirmed the Marxian-Leninist ideology and the gradual change in the museum activity following the soviet model, which was regulated by a document of the Council of Ministers №1608 from 30.12.1951.

The state's care for the immobile cultural monuments is connected with the provision of funds for annual repairs. They were registered and their overall outer appearance was enhanced.

The number of the tourists who visited the museum's exposition and the cultural monuments increased. From 26 694 Bulgarians and 1475 foreigner visitors, in 1945 they reached 69 179 Bulgarians and 1087.